

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.3.10>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Олександр ТКАЧЕНКО

Війна: шлях до справедливості чи антропологічна катастрофа

OLEKSANDR TKACHENKO. **War: the road to justice or anthropological catastrophe.** *On the basis of the analysis of the phenomenon of war, its consequences in the context of anthropological catastrophe are considered. In the course of military conflicts, it is impossible to maintain the measure of humanity, not to cross the limit on which human nature ends, and there is a tragic difference between man as a biological fact and his ability and readiness to be called and to be a human. An attempt to detect the underlying causes of military conflicts is being made.*

The systemic social crisis is emphasized, and even the failure of the existing socio-political forms of government to overcome various forms of alienation of man from society, themselves and other people, from the results of their work; culture, etc. Sadly, modern society, having protection in the system of education as a potential condition for the cultivation of a truly human in man (rationality, religiosity, morality), its attachment to culture and, consequently, the approach of man to his ontological nature, ignores such an opportunity. Also, the article focuses on the need for a critical and cautious attitude to the theory of fair wars.

Keywords: *anthropological catastrophe, war, responsibility, lost generation, alienation, violence, personality, education.*

Received 08.18.2024

Peer-reviewed 09.05.2024

Revised version received 09.15.2024

Accepted 09.27.2024

1. Вступ

Проблема війни як і будь-якої форми насильства завжди була і залишатиметься головною в соціально-філософському знанні. І це не випадково. Адже, мовиться про людину, її сутність і *трагічність* земного перебування. Чому відбуваються війни, і, що саме головне, в чому сенс цих глобальних потрясінь, які забирають життя багатьох тисяч, мільйонів людей? Нажаль, реальним фактом залишається ідея про те, що війна – це закономірність історії людства (Сунь-Цзи, Геракліт, Гегель¹ та інш.). І якщо тверезо подивитись в майбутнє, то напевно чи ми побачимо на горизонті голуба, який несе оливкову гілку вічного миру... Велика трагедія з її *forte* і *piano*, очевидно, буде продовжуватись (П.Сорокін).

Отже, людина потенційно приречена в земному житті до цієї хронічної хвороби людства. І немає значення по яку сторону військових конфліктів знаходиться людина, бере вона участь в них чи ні. Всі ми є заручниками цієї трагічної ситуації. «Немає людини, що була б як Острів, сам по собі, кожна людина є частина Материка, частина Суші; і якщо Хвилює знесе в море берегову Склею, менше стане Європа, і також якщо змиє край Мису і зруйнує Замок твій і Друга твого; смерть кожної Людини зменшує і мене, бо я єдиний з усім Людством, а тому ніколи не питай, по кому дзвонить Дзвін; він дзвонить і по Тобі» [10, с.152].

2. Виклад основного матеріалу

Хоча у кожного учасника масових вбивств і стороннього спостерігача знаходиться своя система виправдань і обґрунтувань, завжди є своя легенда, в якій його діяння виглядають не просто виправданими, але навіть достойними і схваленими. Будь-яка держава, оголошуючи мобілізацію ніколи не говорить про свої корисні інтереси. Навпаки, звучать слова про високі ідеали, що стоять за цією війною.

Одночасно у «свідомості людини, навіть всупереч її волі і бажанням присутнє відчуття належного: належно для людини соромитися... рабства тваринної природи, належно жаліти інших, належно схилитися перед Божеством – в цих почуттях і наші

¹ Витоки гегелівського розуміння війни пов'язане, зокрема, з його діалектичним методом. Продовжуючи традицію Геракліта, який писав про війну як про "батька і царя всіх речей", Г.Гегель стверджував, що власне війни є проявом боротьби і єдності протилежностей, засобом прогресивного розвитку, за допомогою якого держава стверджує свій суверенітет.

совісті присутнє це триєдине підґрунтя морального вдосконалення... Існує дивовижний факт: люди, що живуть в різних культурних середовищах і навіть в різні епохи, мають одне і те ж розуміння добра і зла – фундаментальне розуміння, не в деталях, *а по суті*, – яке пізнається голосом людської совісті» [7, с.24].

Отже, будь-яке насильство повинне викликати в нормальній людини почуття, які притаманні людській природі і які утворюють її природню доброчесність: огидності, сорому, жалю і милосердя і, нарешті, в релігійному почутті, в якому виявляється визнання вищого Добра.

Але, нажаль, таке покликання залишається тільки покликанням: навіть більше, свідомість і воля людини під час війни зводиться до рівня засобів тих темних сил, біологічних потягів, проти яких вони повинні боротися. «Почуття моральної нудоти і брезгливості досягає в нас найвищої межі, коли ми бачимо, що, всупереч покликанню, життя людства в цілому вражаюче схоже на те, що можна побачити на дні акваріуму (*поїдання один одного – О.Т.*). В мирний час така рокова подібність прихована, замальована культурою; навпаки, в дні збройної боротьби народів вона виступає з цинічною відкритістю; мало того, вона не затемнюється, а, навпаки, *підкреслюється* культурою, тому що в дні війни сама культура стає зброєю злого, хижого життя, утилізується переважно для тієї ж ролі, що щелепи водяного жука» [9].

У процесі військових конфліктів неможливо зберегти міру людяності, не перейти ту межу, за якою закінчується людська природа і виникає трагічна відмінність між людиною як біологічним фактом та її здатністю і готовністю називатися і бути людиною. Розмірковуючи про громадянську війну, І.О.Льїн писав, що вона подібна до епідемії, це – «психоз ненависті, який поступово розповсюджуючись, охоплює усі сфери суспільного устрою. Щоб правильно зрозуміти цей психоз, потрібно повернутись в середньовіччя, в період чуми, гарцювання святого Віта і т.д. Складається враження, що люди так затрують один одного ненавистю і жагою помсти, що всі моральні і суспільні порядки поступово паралізуються або взагалі відкидаються. Тоді тріумфує зла воля. Ніхто більше не думає про примирення» [3] Війна завжди час авантюристів, які навіть не помічають людських страждань, матеріальний безлад, і байдужі до знищення національної культури. «Це безплемінні кар'єристи, які звикають купатися в крові и яким байдуже, де заробляти гроші» [3].

Власне таку міру, коли на війні руйнується людська природа ми називаємо антропологічною катастрофою, яка зберігається також в післявоєнний час. Наслідком війни стає так званий феномен втраченого покоління. Термін «втрачене покоління» вперше зустрічаємо в епіграфі до роману Е.Хемінгуея «Фієста». Сам Хемінгуей почув його від американської письменниці Гертруди Стайн. Одного разу вона сказала своєму водію: «Ви, молодь, яка пройшла війну – втрачене покоління. Ви нікого і нічого не поважаєте». Бувші солдати, які повертаються з бойових дій сприймають всіх і все з ворожістю, навіть своїх рідних. Тривалі розлади психіки, які формуються в умовах воєнних конфліктів, сьогодні називають посттравматичними стресовими розладами. Згідно оцінок останніх років від 50 до 70 % учасників воєнних дій мають прояви цього синдрому. На думку українського психолога Аліни Котенко в Україні подібних досліджень проводиться дуже мало, «але американські психологи стверджують, що у людей з синдромом війни в п'ять разів вища ймовірність залишитись безробітними, ніж у звичайних громадян. Розлучення були у 70% із них, проблеми з дітьми – у 35%, поводитись вороже – 40%, половина попала до в'язниці. В Беларусі синдром в тій чи іншій мірі проявився у 62,3% ветеранів війни в Афганістані» [4].

В цьому контексті постає необхідність критичної оцінки теорії справедливих воєн, прихильники якої наголошують на моральних обов'язках брати участь у війні. Теорія справедливої війни використовується в політичних дебатах, політичній пропаганді, деколи вибірково, тобто акцентується увага на деяких елементах справедливої війни, які дозволяють легітимувати свою участь в тому чи іншому конфлікті. Тобто, держава може, намагаючись загистити права людини, використовувати воєнне насильство, вести війну проти тих, хто сприймається як ворог свободи, прав людини і людства взагалі. Наприклад, як привабливо для деякого звучать слова Г. Гегеля, вирвані з історичного контексту про те, що для відновлення морального здоров'я не існує більш цілющого засобу, ніж війна; держава як виразник дійсного духу зацікавлена у війнах, які не дають можливості окремим індивідам, та їх сім'ям замкнутися в економічній і власній незалежності і відійти від всезагального (вдумаємось – окремі індивіди тільки моменти!?!); про війну, як можливість свобідно прийняти смерть на полі бою, яка підтверджує людяність індивіда і робить його громадянином. До речі, один із моральних парадоксів війни: з одного боку немає нічого жахливішого за неї,

з іншої – яскраві приклади саможертвовного, самовідданого служіння своїм рідним, Батьківщині ми знаходимо саме на війні. Священна боротьба звільняє людей від буденного життєвого егоїзму, об'єднує розрізненні групи, виховує риси патріотизму, мужності, героїзму. І, нарешті, слова Г.Гегеля про те, що війну не потрібно розглядати як абсолютне зло і чисто зовнішню випадковість [1].

Питання про те, чи можуть сучасні держави, будь-якої форми правління уникнути такої ситуації, забезпечуючи в мирному житті умови олюднення людини, *залишається відкритим*. Складається враження, що під керівництвом локомотиву потяг під назвою «людство» наближається до провалля. І тут важливо зрозуміти істинну причину воєнних конфліктів, притаманну державам будь-яких часів, форм правління, і яка приховується за різними індивідуальними і масовими трагедіями людства. На наш погляд, цим злим боком (рос. – изнанкой), передумовою є безсилля політичної волі, неспроможність існуючих соціально-політичних форм правління подолати відчуженність людини. Відчуженність від суспільства, від себе й інших людей; відчуженність від результатів своєї праці; відчуженність від соціальних інститутів і, зокрема, політики; відчуженність від культури та інш.

Ми акцентуємо увагу на *системності кризи*, яка, на думку П.Сорокіна лежить набагато глибше, ніж відносини між політиками або реваншизм і агресивність, і поки існує така криза, вона буде породжувати нових гітлерів, сталінів і т.п. Суспільство, в якому порушуються права і свободи, заперечуються цінності добра, культури, цінність самого життя людини, є причиною війни. «Часто залишають без уваги, як і де накопичується ця ненависть в країні; тоді створюється враження, що спалахнула буря серед білого дня. Насправді, ненависть і гоніння давно вже були фактично існуючими» [3].

Особливо загострення різних форм відчуження, яке ми теж називаємо антропологічною катастрофою, спостерігається в XX-XXI століттях. Як зазначав М.Мамардашвілі, антропологічна катастрофа – подія, яка відбувається з самою людиною, і яка пов'язана з функціонуванням цивілізації. Її зміст полягає в тому, що в людині може невідомо зламатися дещо життєво важливе для неї, у зв'язку з руйнування або відсутністю цивілізаційних основ процесу життя.

На індивідуальному рівні ознакою такого кризового стану є буденність. В людини атрофується прагнення подолати свою вульгарність «середньомислячої людини» (О.Пятигорський). Це – той

тип функціональної свідомості, який експлуатує держава, глобальна масова культура, від впливу якої практично неможливо захиститися. Людина «не така як усі», мисляча, здатна розмірковувати не потрібна тоталітарній глобалізації. На соціальному рівні має місце *свідомість натовпу*. Стан «шизофренічний і тому клінічний. Завжди на межі безумства і самознищення...» [11]. В XX ст. він нагадував М.Мамардашвілі тих, кого Ф.Ніцше назвав «останніми людьми». «Дійсно (власне про це крик його хворої християнської совісті), або ми будемо “надлюдьми”, щоб бути людьми (...трансценденції людини до людського в ній же самій), або станемо “останніми людьми”. Людьми організованого щастя, які навіть зневажати себе не можуть, тому що живуть в ситуації зруйнованої свідомості і зруйнованої матерії людського» [6].

Зазначимо, що і в XXI ст. ситуація не змінилась, якщо не стала ще гіршою, в наслідок розповсюдження ідеології лібералізму. Ми є свідками тенденцій розлюднення, коли «живі людські пориви, щирість, чутливість або вмирають, або перетворюються на дикі, вульгарні, примітивні пристрасті, жива людська душа стає середовищем комбінаторно-обчислювальної діяльності» [5, с.8]. На привеликий жаль, сучасне суспільство, маючи захист в системі освіти, як потенційної умови культивування істинно людського в людині (розумності, релігійності, моральності), прилучення її до культури і, отже, наближення людини до своєї онтологічної природи, *ігнорує таку можливість*. «Отож блукаємо по різних країнам німі, з переплутаною пам'ят'ю, з переписаною історією, не розуміючи, що насправді відбувалося і відбувається навколо нас і в нас самих, не відчуваючи права на знання свободи і відповідальності за те, як нею користуватись» [6].

Уважний читач логічно і справедливо зазначе, що коло замкнулося, адже системна суспільна криза породжує антропологічну катастрофу, наслідком якої стають військові конфлікти, які знову ж таки супроводжуються антропологічною кризою з іншими трагічними ознаками. Дійсно «світ ще наповнений неоплаканими жертвами, залитий неспокутуваною кров'ю... Одна справа загинути, завершуючи і вперше, своєю смертю встановлюючи смисл (наприклад, у визвольній боротьбі), і зовсім інше – згинутися в сліпому дичявінні, так що після смерті потрібно дошукуватись її смислу. Але кров все одно проступає то там, то тут, як на пагорбах праведників в легендах, у зовсім несподіваних місцях і без зрозумілого зв'язку» [6].

3. Висновки

У мене немає відповіді на питання як розірвати це замкнуте коло і важкорозмірковувати над питаннями, які пов'язані з проблемою життя і смерті. Але, хотілося б наголосити на тому, що ніколи ми не вийдемо з кризи, поки не зміниться сама людина. І не потрібно нарікати, коли раптом суспільне і особисте життя повертається до нас обличчям війни, зухвальства, розбещеності, розпусти, безсоромності і т.п., називаючи це просвітництвом, свободою, блаженством, сміливістю. Не потрібно нарікати на бездуховність в державі, в науці, в мистецтві, в політиці. Все це твориться людьми і бере початок з особистої духовності. Адже «людський дух за своєю сутністю є самостійним творчим центром; центром любові і споглядання, совісною волею; суб'єктом права; споглядальним художником; віруючим серцем; Божим слугою. В цьому істинна природа духовності, в цьому покликання та гідність людини» [2, с. 105].

Також сучасна людина поступово втрачає відчуття *відповідальності* як стан духовності. «А безвідповідальність ганебна і огидна у всіх сферах духу. Непристойний безвідповідальний вчений: він є або балакуном або торговцем істиною. Злочинцем є безвідповідальний вихователь... Безвідповідальний політик повинен бути покараний. Але безвідповідальність в сфері релігії... є неспокутуваним гріхом, гріхом “проти Духу”» [2, с.100].

References:

1. Гегель Г. В. Ф. Философия права. [Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц]; – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
2. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин. – М. : “Альта-Принт”, 2006. – 448 с
3. Ильин И.А. Я вглядываюсь в жизнь. Книга раздумий. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://polbu.ru/iljin_meditations/ch28_i.html
4. Котенко А. Донбасский синдром потеряннного поколения. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://antikor.com.ua/articles/29027donbasskij_sindrom_poterjannogo_pokolenija
5. Лимонченко В.В. Опыт философской аналитики антропологического дискурса в Православии : монография / Вера Владимировна Лимонченко. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 475 с.
6. Мамардашвили М.К. Монополия и разрушение сознания. Зеркальный мир. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/mamardashvili_understandphilo/ch14_i.html

7. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия // Соч. в 2-х тт., Т. 1. М. : Мысль, 1988. – 548 с.
8. Сорокин П.А. Кризис нашего времени / Пер. Т.С. Зиглиной // Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И. Добренкова. М.: Издание МУБиУ, 1996. С. 356-371.
9. Трубецкой Е.Н. Умозрение в красках. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.pravmir.ru/library/book/1235>
10. Хемінгуей Е. По кому подзвін: Твори в 4 т. / Ернест Хемінгуей [пер. с англ. Мар Пінчевський]. – Київ : Дніпро, 1981. – Т. 3. – 663 с.
11. Шмеман А. Дневники (фрагменты) [Электронный ресурс] / Протопресвитер Александр Шмеман. – Режим доступа: <http://www.rp-net.ru/book/OurAutors/shmeman/dnevnik.php>

Transliteration of References:

1. Gegel' G. V. F. (1990). *Filosofija prava* [Philosophy of Law]. M.: Mysl', 524 (rus).
2. Il'in I.A. (2006). *Put' duhovnogo obnovenija* [The path of spiritual renewal]. M. : "Al'ta-Print", 448 (rus).
3. Il'in I.A. *Ja vgljadyvajus' v zhizn'. Kniga razdumij* [I peer into life. The book of meditations]. Available at: http://polbu.ru/iljin_meditations/ch28_i.html (rus).
4. Kotenko A. *Donbasskij sindrom poterjannogo pokolenija* [Donbas syndrome of the lost generation]. Available at: https://antikor.com.ua/articles/29027donbasskij_sindrom_poterjannogo_pokolenija (ukr).
5. Limonchenko V.V. (2014). *Opyt filosofskoj analitiki antropologicheskogo diskursa v Pravoslavii* [The experience of philosophical analysis of anthropological discourse in Orthodoxy]. Drogobich : Vidavnicij viddil Drogobic'kogo derzhavnogo pedagogicnogo universitetu imeni Ivana Franka, 475 (rus).
6. Mamardashvili M.K. *Monopolija i razrushenie soznanija. Zerkal'nyj mir.* [Monopoly and the destruction of consciousness. Mirror world]. Available at: http://society.polbu.ru/mamardashvili_understandphilo/ch14_i.html (rus).
7. Solov'ev V. S. (1988). *Opravdanie dobra. Nравstvennaja filosofija* [Justification of the good. Moral Philosophy] Soch. v 2-h tt., T. 1. M. : Mysl', 548 (rus).
8. Sorokin P.A. (1996). *Krizis nashego vremeni* [The crisis of our time]. *Amerikanskaja sociologicheskaja mysl': Teksty.* V.I. Dobren'kova (Ed.). M.: Izdanie MUBiU, 356-371 (rus).
9. Trubeckoj E.N. *Umozrenie v kraskah.* [Speculation in paints]. Available at: <http://lib.pravmir.ru/library/book/1235> (rus).
10. Heminguej E. (1981). *Po komu podzvin: Tвори v 4 t.* [For Whom the Bell Tolls]. Київ : Дніпро, Т. 3., 663 (ukr).
11. Shmeman A. *Dnevniky (fragmenty)* [Blogs] Available at: <http://www.rp-net.ru/book/OurAutors/shmeman/dnevnik.php> (rus).

The Author

Oleksandr TKACHENKO

PhD (Philosophy), Docent of the

Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Drohobych, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-0144>

E-mail: tkacenkoaleksandr1928@gmail.com

Abstracts

ОЛЕКСАНДР ТКАЧЕНКО. Війна: шлях до справедливості чи антропологічна катастрофа. На основі аналізу феномену війни, розглядаються її наслідки в контексті антропологічної катастрофи. В процесі військових конфліктів неможливо зберегти міру людяності, не перейти ту межу, за якою закінчується людська природа і виникає трагічна відмінність між людиною як біологічним фактом та її здатністю і готовністю називатися і бути людиною. Робиться спроба виявлення глибинних причин військових конфліктів. Наголошено на системній суспільній кризі, тобто неспроможності існуючих соціально-політичних форм правління подолати різні форми відчуженості людини. Також акцентується увага на необхідності критичного і обережного відношення до теорії справедливих воєн.

Ключові слова: антропологічна катастрофа, війна, відповідальність, втрачене покоління, відчуження, насильство, особистість, освіта.

OLEKSANDR TKACHENKO. Wojna: droga do sprawiedliwości czy katastrofa antropologiczna. Na podstawie analizy zjawiska wojny rozpatrywane są jej konsekwencje w kontekście katastrofy antropologicznej. W toku konfliktów zbrojnych niemożliwe jest zachowanie pewnej miary człowieczeństwa, niedopuszczenie do przekroczenia granicy, za którą kończy się natura ludzka i pojawia się tragiczna różnica między człowiekiem jako bytem biologicznym a jego zdolnością i gotowością do bycia i nazywania się człowiekiem. Podjęto próbę ukazania głębokich przyczyn konfliktów zbrojnych. Zwrócono uwagę na systemowy kryzys

społeczny, czyli na niezdolność istniejących społeczno-politycznych form rządów do przewyciężenia różnych form alienacji człowieka. Zaznaczono także konieczność krytycznego i ostrożnego podejścia do teorii wojen sprawiedliwych.

Słowa kluczowe: katastrofa antropologiczna, wojna, odpowiedzialność, stracone pokolenie, alienacja, przemoc, osobowość, edukacja.